

Олексій ЛИТВИНОВ,

Доктор юридичних наук, професор, Заслужений працівник освіти
України, в. о. ректора Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут», Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2952-8258>
e-mail: khai@khai.edu

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.01>

ОСВІТНЬО-РЕГІОНАЛЬНА ТРАЄКТОРІЯ ЯК СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ІНСТИТУЦІЙНА СТІЙКІСТЬ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

EDUCATIONAL AND REGIONAL TRAJECTORY AS A STRATEGY FOR SUSTAINABLE RECOVERY: INSTITUTIONAL RESILIENCE AMID ARMED CONFLICT

Стійкість починається з дому.

Бо саме дім – це перше, що ми маємо захистити,

аби вижити й відновитися.

У наші дні збройні конфлікти залишаються болючою реальністю сучасного світу, незважаючи на глобальні зусилля, що робляться міжнародним співтовариством у справі мирного вирішення міжнародних суперечок і запобігання конфліктів з переходом на військові стадії відносин.

Харків з перших днів повномасштабного вторгнення опинився в епіцентрі бойових дій, ставши символом незламності і водночас осередком ризиків для освітньої інфраструктури. Попри безперервні повітряні тривоги, регулярні обстріли, втрати та пошкодження критичних об'єктів, місто продовжувало функціонувати, а Національний аерокосмічний університет «ХАІ» не припиняв свою діяльність як освітньо-наукова установа.

Поширене уявлення про те, що в умовах війни освіта в регіонах є другорядною і «не на часі», створює тривожну тенденцію, яка загрожує знеціненням цілих освітніх середовищ – поступове викорінення освітнього ядра з територій, які зазнають безпекових ризиків. Подібна логіка, що ґрунтується на короткостроковому прагматизмі, призводить до рішень щодо релокації закладів вищої освіти, які мають глибоке історико-культурне, інтелектуальне та економічне вкорінення у своїх регіонах.

Університети на кшталт ХАІ – це не лише провайдери знань, а й носії культурної, наукової та інституційної ідентичності регіону. Їхня примусова релокація несла б ризик втрати

унікального людського, інтелектуального та інфраструктурного капіталу, що формувався десятиліттями. У такій перспективі питання не лише про функціонування ЗВО в умовах війни, а і про їхню роль як стабілізаційних і відновлювальних платформ для суспільства в посткризовому періоді.

Варто зазначити, що у світовій практиці збереження освітніх установ у місцевих локаціях розглядається як частина стратегій «place-based resilience» (OECD, 2020).

В умовах радикальних трансформацій соціально-економічного ландшафту та масової внутрішньої міграції, що охопила Харківщину (понад 530 тис. ВПО станом на 2024 рік), збереження освітніх центрів набуває критичного значення. Це – стратегічна інвестиція у відновлення людського капіталу, регіональну стабільність та довіру до державних інституцій.

ЗВО у прифронтових регіонах виступають не лише освітніми осередками, а й формують інституційне підґрунтя для соціального, наукового та підприємницького розвитку. Їх втрата означатиме руйнування освітньо-наукової екосистеми, втрату наукових шкіл і витіснення інтелектуального потенціалу за межі держави. При цьому ідеї про перенесення ЗВО під приводом низького вступного набору і загроз безпеки ігнорують факт, що ці проблеми мають тимчасовий характер – спричинені демографічним спадом, мобілізаційними обмеженнями, ротацією

родин. Це не свідчить про втрату якості або авторитету закладу.

Масова релокація ЗВО призводить до перенавантаження інфраструктури приймаючих регіонів, поглиблює конкуренцію за ресурси, дестабілізує академічне середовище і спричиняє диспропорції на рівні країни. Наприклад, у Львівській області після переміщення частини ЗВО спостерігається тиск на гуртожитки, школи та місцевий ринок праці. Шлях релокації можна сприймати як вкрай поверхневий та не завжди перспективний. На жаль, існуючі приклади переміщення університетів наочна показують, що переміщений ЗВО або створює додаткове соціальне навантаження на відповідний регіон, або просто зникає з історії розвитку українського науково-педагогічного шляху. До прикладу, з 2014 з Луганської області було переміщено 7 ЗВО, деякі з них (СНУ ім. В. Даля з 2014 по 2024 пройшов справжній шлях мандрівника: Северодонецьк, Дніпро, Кам'янець-Подільський, Хмельницький, наразі – м. Київ), а деякі (Луганський національний аграрний університет, Донбаський державний технічний університет), які колись були центрами життєвого устрою для значної кількості викладачів та здобувачів освіти, як юридичні особи перестали існувати. Ці кейси підтверджують: релокація – це не порятунок, а поступове вимирання освітньої системи в регіоні.

Виходом із цієї ситуації має стати система освітньо-регіональної траєкторії, що включає адаптивну присутність ЗВО на місцях (зокрема через цифрові формати), державні гарантії безпеки освітнього процесу, підтримку студентів і викладачів, міжнародну грантову допомогу та захист інституційної спадкоємності. ХАІ демонструє ефективність реалізацію такої моделі – з розвитком безпечних освітніх просторів, збереженням академічного контингенту та активною міжнародною участю, незважаючи на війну.

Зрозуміло, що наукова школа не формується лише бажанням і тактико-організаційними заходами. Неможливо спочатку нівелювати засади її розвитку, а потім за потреби – відновити з таким ж вихідним результатом. Наукова школа та центри знань – то, в першу чергу, осередок, який поєднує у собі формальні знання, цінності спільноти, академічну тяглість і прикладні технологічні практики.

Варто окремо підкреслити наукові досягнення плеяди харків'ян: якість підготовки в вищих навчальних закладах регіону та їх кількість сформована завдяки віковим традиціям та історично сформованому виробничо-науковому потенціалу регіону. Природним є закріплення за Харковом статусу «Студентської столиці», як результат сформований століттями, а сам Харків був і залишається перлиною наукової думки України, її технічних, гуманітарних, наукоємних галузей.

Харків – одне з небагатьох міст, в якому наявний унікальний комплекс: «освіта-бізнес-громада». Досягнуті результати розвитку міста є закономірністю функціонування цього взаємозв'язку із синергетичним результатом не

лише для регіону, а для результативності всієї країни. Нівелювання будь-якої ланки з даного ланцюжка загрожує докорінною зміною стандартів якості виробництва, потужностей та в цілому – життя мешканців, знищуючи можливість швидкого відновлення. Нехтування підтримкою місцевих важелів розвитку (освіта-бізнес-громада), створює додатковий соціально-економічний тягар на державний сектор субсидування, дотування.

Однак, попри вкрай складну ситуацію, на Харківщині продовжуються освітній процес. І навіть в цих вкрай складних умовах харківська освіта розвивається: результати, які демонструють випускники ЗВО на інтелектуальних конкурсах, турнірах, змаганнях, свідчать про високу ефективність науково-педагогічної роботи навіть у складних воєнних умовах.

У лютому місяці цього року на пленарному засіданні сесії Харківської обласної ради депутати затвердили Програму розвитку освіти «Освіта незламної Харківщини» на 2024–2028 роки, яка зокрема, передбачає: збереження та відновлення пошкоджених та зруйнованих закладів та установ освіти області; створення сприятливих умов для навчання дітей; підтримку обдарованих і талановитих дітей та учнівської молоді; стимулювання педагогічної праці.

Досвід країн, що пережили військові конфлікти або тривалі гуманітарні кризи, дозволяє глибше оцінити ризики, пов'язані з примусовою релокацією закладів вищої освіти. Зокрема, приклади Грузії, Сирії та Іраку демонструють, що переміщення університетів із небезпечних регіонів до «умовно стабільних» зон має переважно негативні довгострокові наслідки.

У випадку Грузії, після конфлікту в Абхазії (1992–1993), низка освітніх установ була релокована до Тбілісі та Кутаїсі. Попри збереження юридичної структури, більшість цих ЗВО втратили до 70% науково-педагогічного персоналу, зруйнувалися усталені наукові школи, а якість освітнього процесу зазнала суттєвого зниження. У багатьох випадках не вдалося відновити повноцінну роботу навіть протягом наступних десятиліть, що призвело до втрати локального освітнього потенціалу регіону.

Сирійські університети, що опинилися в зоні конфлікту (2011+), переїздили до провінцій з відносною безпекою (Латакія, Дамаск), однак це призвело до фрагментації академічних структур, втрати міжнародної репутації, розриву з партнерами та скорочення студентських потоків. Часто такі ЗВО формально продовжували існування, однак по суті втратили наукову суб'єктність та сталість.

Аналогічно, в Іраку після конфлікту 2003–2007 років, переміщення університетів із півночі країни до центру чи півдня призводило до різкого зниження академічного рівня, втрати фінансування та відтоку студентів і викладачів за кордон.

Ці кейси демонструють: релокація не є тимчасовим рішенням, а навпаки – є точкою незворотного розриву освітньої традиції, наукової тягlosti та регіонального розвитку.

В українських умовах, особливо в Харківському регіоні, де функціонують унікальні наукові школи та галузеві ЗВО (зокрема ХАІ), сценарій релокації є вкрай ризикованим. Його реалізація призведе до втрати інституційної пам'яті, розриву між університетом і регіональною індустрією, а також до знецінення людського капіталу, який не підлягає швидкому відновленню. Альтернативою має стати стратегія освітньої присутності на місці з адаптивними цифровими та безпековими рішеннями, державним захистом академічної спадкоємності та підтримкою міжнародних партнерів.

Попри постійні загрози, ХАІ не припинив освітню та наукову діяльність із перших днів повномасштабного вторгнення. Було впроваджено повноцінну цифрову трансформацію освітнього процесу, адаптовано навчальні програми до змішаного та дистанційного формату, а інфраструктурні об'єкти поступово переведено в режим стійкої автономної роботи. На базі університету створено спеціально обладнані укриття, безпечні аудиторії та укріплені ІТ-серверні, що дозволяє забезпечити безперервність навчального процесу навіть за умов підвищеної загрози.

У 2024–2025 роках ХАІ ініціював модернізацію внутрішніх безпекових протоколів та розпочав реалізацію низки інфраструктурних проєктів, спрямованих на формування освітнього середовища нового покоління – зокрема, із залученням цифрових платформ, 3D-інструментів навігації, систем AR/VR-симуляції, а також реалізацію програм академічної доброчесності й прозорого управління.

Водночас університет активно залучається до міжнародних ініціатив, зокрема у рамках програм Erasmus+, Jean Monnet, Horizon Europe, бере участь у транскордонних проєктах та виконує спільні дослідження з європейськими партнерами, спрямовані на адаптацію ЗВО до умов післявоєнного відновлення та зміцнення їх стійкості.

Таким чином, ХАІ не лише зберігає освітню функцію у складному регіоні, а й моделює формат університету стійкого типу, здатного забезпечувати якісну освіту, підтримувати інновації й залишатися потужним елементом регіональної та національної освітньо-наукової екосистеми.

Одночасно, для людини з критичним мисленням стає зрозумілим, що чіплятися за свою віру в миттєвий післявоєнний розвиток регіону та в диво демографії, то не є результативним. І, що головне, реалістичним. Тобто, якщо неминучий процес оптимізації чи щось подібне, то вимога в особливих умовах, критеріях в законодавстві є пріоритетним завданням для забезпечення майбутнього сотням тисяч нашої молоді.

Саме в контексті такої культури точкового вирішення виникає питання про перевагу звичної вибудови унікальної освітньо-регіональної стратегії країни на протипагу релокації.

Релокація закладів вищої освіти, попри окремі ситуативні переваги, несе за собою низку стратегічних загроз, які у довгостроковій

перспективі здатні суттєво підірвати цілісність національного освітнього простору:

1. Втрата соціокультурного ядра регіону. Університети – це не лише освітні інституції, а й важливі осередки культурної пам'яті, локальної ідентичності та академічної традиції. Релокація ЗВО означає порушення багаторічного зв'язку між університетом і місцевою громадою, що формувалася десятиліттями. Це знецінює історичну спадщину, руйнує сталі інтелектуальні й емоційні зв'язки з територією та створює відчуття вкоріненої втрати у сотень тисяч мешканців.

2. Ослаблення науково-освітнього потенціалу. Примусове переміщення ЗВО неминуче призводить до відтоку кадрів – як студентських, так і викладацьких. Значна частина науково-педагогічного персоналу може бути не готова до зміни місця проживання, особливо у випадку сімейних або професійних зобов'язань. Водночас талановиті студенти та дослідники, не маючи змоги реалізуватися у нових умовах, можуть обрати шлях еміграції, що лише посилює інтелектуальну втрату для держави.

3. Фінансове навантаження на державу. Релокація передбачає значні витрати з державного бюджету: облаштування нової інфраструктури, оренда приміщень, логістика, компенсація витрат на проживання персоналу, маркетингова підтримка тощо. При цьому економічна доцільність такого переміщення залишається сумнівною, особливо з урахуванням того, що більшість ЗВО у прифронтових регіонах вже реалізували адаптивні та цифрові стратегії для продовження своєї діяльності.

4. Ризик деградації матеріально-технічної бази. В нових умовах університети можуть не мати належної інфраструктури для забезпечення акредитаційних вимог, проведення досліджень, практичної підготовки здобувачів освіти. Це тягне за собою ризики втрати міжнародних партнерств, зниження академічної репутації та рейтингових позицій.

5. Економічна та соціальна втрата для регіону. Університет – це важливий елемент місцевої економіки. Він формує робочі місця, генерує попит на послуги, є джерелом бюджетних надходжень і одним із головних факторів соціальної згуртованості. Його переміщення веде до скорочення зайнятості, посилення соціальної напруги та зниження інвестиційної привабливості території.

6. Підлив довіри до державної політики. Якщо держава не здатна забезпечити сталу присутність університету у регіоні навіть в умовах ризику, це формує в суспільстві уявлення про відмову від території, її другорядність та втрату стратегічного інтересу до розвитку місцевої спільноти.

Урахування цих ризиків є важливим кроком при прийнятті рішення про релокацію вищого навчального закладу та розуміння переваг над наслідками.

Взагалі перед будь-яким політичним рішенням слід добре подумати про те, як співвідносяться витрати на його реалізацію і позитивний ефект від такої реалізації. У чому конкретний позитивний ефект від масового

скорочення працівників університетів в регіоні унаслідок релокації, зокрема? Держава має для них якісь альтернативні робочі місця (незалежно в якому регіоні)? Що вона їм хоче запропонувати принаймні рівнозначне?

Вища освіта – це те, що формує не лише знання, а й націю. Це інвестиція, яка повертається не одразу, але завжди. Її внесок у формування людського капіталу, соціальної згуртованості та інноваційного потенціалу не завжди піддається прямому економічному вимірюванню, однак залишається критично важливим з точки зору стратегічного розвитку держави.

У цьому контексті пріоритети держави та окремих закладів вищої освіти можуть відрізнятися. Для держави ключовими завданнями є: збереження стабільного освітнього простору, гарантування безпеки, зайнятості та прогнозованості соціально-економічних процесів, особливо в умовах криз. Натомість завдання кожного ЗВО – підвищення внутрішньої ефективності, конкурентоспроможності, адаптивності до ринку освітніх послуг, розвиток якості освіти та боротьба за здобувача.

Навіть за таких критичних умов викладацькі колективи і адміністрації самовіддано відстоюють збереження своїх закладів, підвищення їхніх рейтингів і конкурентоспроможності. І причина цього зовсім не корпоративний егоїзм, а реалістичний факт, що їхній університет, то без перебільшення – їхнє життя.

У нас є багато людей, які взагалі ніколи не виїжджали за межі своїх університетів, ніколи не змінювали навіть місце роботи. І то не вина таких людей, то сформовані умови життєзабезпечення. Їхні університети – це все для них. Вони не уявляють собі життя без свого університету, інституту, академії. І цей стан прекарності, у якому їм доводиться жити, розуміючи, що університет може в будь-який час «оптимізуватися», це не просто «тривога», це хронічний стан депресії.

Напевно, ефективність державної політики не полягає в тому, щоб раптом позбавити цих людей їхнього природного робочого середовища, не запропонувавши навіть нічого натомість.

Першочергово, слід мати обґрунтовані дослідження причин депресивного стану системи вищої освіти в регіонах, тому що віра в те, що варто перемістити, об'єднати когось з кимось здатне санаціювати чи оздоровити регіональну освіту, може бути ілюзією. Бо причини депресивності системи набагато глибше, ніж просто «неоптимізована мережа». І вже ясно, що жодні реформи в руслі Болонської системи, ні забезпечення якості, ні оновлення стандартів, ні оновлені рамки кваліфікацій, дружба зі стейкхолдерами тощо не оздоровили систему.

Нажаль, значна кількість студентів йдуть вчитися на спеціальності і програми, які їм або не подобаються, або не потрібні. Це відбувається з різних причин: або батьки наполягли, або друзі порадили, або було бюджетне місце. Але найчастіше – недолуга профорієнтація. У відповідь на це – система вкрай зацікавлена

втримати цього студента в університеті. За будь-яку ціну, не зважаючи на його інтереси, мотивації, плани і пріоритети, які змінюються. Система залежить від студента, це факт.

Таким чином, державна політика має забезпечувати умови для стабільного функціонування системи вищої освіти як цілого, тоді як конкретні інституції повинні розвивати індивідуальні стратегії ефективності, залишаючись вбудованими у національну освітню рамку.

У підсумку, системний підхід до сталого відновлення України передбачає не евакуацію освіти, а її стратегічну присутність у регіонах – як символ незламності, як стабілізаційний чинник і як рушій майбутнього відновлення. Формування освітньо-регіональної траєкторії – це не лише про логістику чи безпеку, а про збереження інтелектуального суверенітету на кожній ділянці української території.

Можливо, нам цього не уникнути. Але якщо є хоча б найменший шанс – ми зобов'язані ним скористатися. Бо мова йде не просто про університети – мова йде про людей. Про молодь, яка хоче вчитися і жити саме тут, вдома. Про викладачів, які продовжують викладати під звуки сирен. Про майбутнє, яке ми або втратимо, або збережемо.

Ми не маємо морального права позбавити майбутнього сотні тисяч юних харків'ян лише тому, що сьогодні складно. Складно – але можливо. Бо майбутнє Харкова – це не руїни, не тимчасові втрати й не евакуація. Майбутнє Харкова – це знання. Це інженери, програмісти, економісти, які не просто відбудують Україну, а зроблять її сильною, сучасною та незламною.

Тому сьогодні – саме сьогодні, а не «після перемоги» – ми маємо акумулювати всі можливі ресурси. Усі людські, інституційні, державні й міжнародні зусилля мають бути спрямовані на одне: зберегти освітній розум Харкова на його рідній землі.

Бо врешті-решт – не ми обирали цей час, але саме ми обираємо, ким у цьому часі бути. І я вірю, що ми оберемо бути тими, хто залишив Світло знань навіть у найтемніші часи. Саме зараз маємо закласти фундамент такої освітньої присутності, що стане щитом для майбутнього.

O. Lytvynov

Educational and regional trajectory as a strategy for sustainable recovery: institutional resilience amid armed conflict.

Зразок для цитування:

Литвинов О. Освітньо-регіональна траєкторія як стратегія сталого відновлення: інституційна стійкість в умовах збройного конфлікту. Проплеї права та безпеки, 2025. №8. С. 18-21. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.01>.